

1945 Faşizm üzərində Qələbədən 80 il keçir 2025

Qələbədə Azərbaycanın tarixi rolu: tarixdən günümüzə

İkinci Dünya müharibəsində faşist Almaniyası üzərində qazanılan qələbənin 80 illiyi tamam olur. İşğalçı və ədalətsiz müharibə aparan Hitler Almaniyası və onun müttəfiqlərinin məğlub edilməsində antihitlerçi koalisiyanın iştirakçısı kimi SSRİ-ni təşkil edən müttəfiq respublikalardan biri olan Azərbaycan müstəsna rol oynayıb. Rəsmi sənədlər və digər mötəbər mənbələr əsasında yazılmış bu məqalədə əsasən aşağıdakı məsələlər təhlil edilir: sovet ordusu sıralarında ön cəbhədə azərbaycanlıların iştirakı; arxa cəbhədə azərbaycanlıların fəaliyyəti; qələbədə Azərbaycan neftinin rolu; işğal altındakı ölkələrdə partizan hərəkətində azərbaycanlıların iştirakı; antifaşist müqavimət hərəkətində azərbaycanlıların iştirakı; SSRİ-nin xarici aləmlə əlaqəsində Azərbaycanın tutduğu yer və nəfəslilik rolunu oynaması; legioner dəstələrdə azərbaycanlıların Hitler Almaniyasına qarşı təxribatçılıq fəaliyyətləri; yəhudilərin ölümündən qurtarılması; müasir şəraitdə erməni neofaşizmi və neonasizmi üzərində Azərbaycanın qazandığı qələbənin dünya üçün əhəmiyyəti və sairə.

Ön cəbhədə azərbaycanlıların qəhrəmanlığı

SSRİ-yə qarşı 1941-ci il iyunun 22-də müharibəyə başlayan Hitler Almaniyasının hərbi-siyasi planlarında Azərbaycanın coğrafi-siyasi mövqeyi və nefti xüsusi yer tuturdu. Təcavüzkar ölkə Azərbaycan neftini ələ keçirmək və bu ərazidən Fars körfəzinə çıxmaq istəyirdi.

Azərbaycanın müharibədə iştirakı bir neçə istiqamətdə olub. İlk növbədə, azərbaycanlılar sovet ordusu sıralarında ön cəbhədə düşməyə qarşı döyüşlərdə qəhrəmanlıqlar göstərirlər. Onlardan ibarət yaradılan atıcı, artilleriya, tank əleyhinə, kəşfiyyat, istehkamçı, kommunikasiya batalyonları və bir neçə rota hərbi əməliyyatlarda xüsusilə seçilib.

1941-ci il iyunun 1-nə olan rəsmi məlumatlara görə, müharibə ərəfəsində Azərbaycanın əhalisi 3 milyon 301 min 100 nəfər idi. Respublikanın hərbi komissarı mayor Nəcəf Əliyevin 1942-ci il 27 fevral tarixdə yazdığı tamamilə məxfi məlumatından aydın olur ki, 1939-1942-ci illərdə Azərbaycandan 318 min 795 nəfər orduya çağırılıb. Təkcə Bakıdan orduya çağırılanların sayı 85 min 338 nəfər olub. 1941-ci ilin iyunundan 1944-cü ilin yanvar ayınadək Azərbaycandan 553 min 910 nəfər səfərbər edilib. Onlardan 473 min nəfəri cəbhəyə göndərilib. Bütövlükdə müharibə illərində Azərbaycandan təxminən 600 mindən çox adam orduya çağırılıb.

Azərbaycanlılar Brest, Minsk, Kişinyov, Moskva, Leningrad, Stalinqrad və başqa şəhərlərin, Qafqazın müdafiəsində və azad edilməsində canlarından keçiblər. Bu ərazilərdə soydaşlarımızın qanları tökülüb.

416-cı Azərbaycan atıcı diviziyası Taqanroq şəhərinin müdafiəsində qəhrəmanlığına görə Taqanroq diviziyası da adlandırılıb. Döyüşlərdə şücaət göstərən Azərbaycan diviziyası 1945-ci ilin iyun ayında Berlində Reyxstaqın önündən keçib. Döyüş meydanlarında

niya ilə əməkdaşlıqdan çəkindir-məyə çalışırdı. Britaniya hökuməti belə hesab edirdi ki, Türkiyənin Almaniyaya blokuna qoşulması onu daha da gücləndirirdi. Bunun qarşısını almaq məqsədilə Böyük Britaniyanın xarici işlər naziri Lord Edvard Qalifaks Türkiyədəki səfir X. Netqbull Hyudcessona göndərdiyi 1939-cu il 26 avqust tarixli məktubunda türk rəsmiləri ilə söhbətlərində toxunacağı məsələləri tövsiyə etmişdi. Bakıdan xam neft ixracı ilə 1,25 milyon tondur. Rusiya müharibə şəraitində istehsalın həcmi artırmağa nail olmayacaqdır.

Böyük Britaniya Almaniyanın Bakı neftini ələ keçirməsinə yol vermək istəmədi.

Azərbaycan cəbhəni yanacaq və digər neft məhsulları ilə təmin edirdi. Təyyarələrin təxminən 80 faizi Bakı neftindən alınmış benzinlə uçurdu.

Arxa cəbhədə qəhrəmanlıq göstərən Azərbaycan ön cəbhəni silah-sursatla təmin edən respublikalardan biri olub. Döyüş meydanına yaxın ərazilərdən köçürülən bəzi hərbi zavodlar Bakıda fəaliyyətlərini davam etdiriblər. Azərbaycanda 130-dan çox adda silah və sursat istehsal edilib. Düşməni lərzəyə salan "Katyuşa"nın istehsal olunduğu zavod Bakıda metronun indiki "Koroğlu" stansiyasının yaxınlığında yerləşib.

Müharibə motorlar müharibəsi idi. Hələ 1939-cu il avqustun 23-də SSRİ ilə Almaniya arasında hücum müqaviləsi böyük dövlətlərin marağını yenidən cəlb etməyə başlamışdı. Regionda maraqları olan Böyük Britaniya Türkiyəni SSRİ və Alma-

nıya ilə əməkdaşlıqdan çəkindir-məyə çalışırdı. Britaniya hökuməti belə hesab edirdi ki, Türkiyənin Almaniyaya blokuna qoşulması onu daha da gücləndirirdi. Bunun qarşısını almaq məqsədilə Böyük Britaniyanın xarici işlər naziri Lord Edvard Qalifaks Türkiyədəki səfir X. Netqbull Hyudcessona göndərdiyi 1939-cu il 26 avqust tarixli məktubunda türk rəsmiləri ilə söhbətlərində toxunacağı məsələləri tövsiyə etmişdi. Bakıdan xam neft ixracı ilə 1,25 milyon tondur. Rusiya müharibə şəraitində istehsalın həcmi artırmağa nail olmayacaqdır.

Böyük Britaniya Almaniyanın Bakı neftini ələ keçirməsinə yol vermək istəmədi.

Azərbaycan cəbhəni yanacaq və digər neft məhsulları ilə təmin edirdi. Təyyarələrin təxminən 80 faizi Bakı neftindən alınmış benzinlə uçurdu.

Arxa cəbhədə qəhrəmanlıq göstərən Azərbaycan ön cəbhəni silah-sursatla təmin edən respublikalardan biri olub. Döyüş meydanına yaxın ərazilərdən köçürülən bəzi hərbi zavodlar Bakıda fəaliyyətlərini davam etdiriblər. Azərbaycanda 130-dan çox adda silah və sursat istehsal edilib. Düşməni lərzəyə salan "Katyuşa"nın istehsal olunduğu zavod Bakıda metronun indiki "Koroğlu" stansiyasının yaxınlığında yerləşib.

Azərbaycan cəbhəni yanacaq və digər neft məhsulları ilə təmin edirdi. Təyyarələrin təxminən 80 faizi Bakı neftindən alınmış benzinlə uçurdu.

Arxa cəbhədə qəhrəmanlıq göstərən Azərbaycan ön cəbhəni silah-sursatla təmin edən respublikalardan biri olub. Döyüş meydanına yaxın ərazilərdən köçürülən bəzi hərbi zavodlar Bakıda fəaliyyətlərini davam etdiriblər. Azərbaycanda 130-dan çox adda silah və sursat istehsal edilib. Düşməni lərzəyə salan "Katyuşa"nın istehsal olunduğu zavod Bakıda metronun indiki "Koroğlu" stansiyasının yaxınlığında yerləşib.

Müharibə motorlar müharibəsi idi. Hələ 1939-cu il avqustun 23-də SSRİ ilə Almaniya arasında hücum müqaviləsi böyük dövlətlərin marağını yenidən cəlb etməyə başlamışdı. Regionda maraqları olan Böyük Britaniya Türkiyəni SSRİ və Alma-

Ön cəbhənin ərzaqla təchiz edilməsində Azərbaycan müstəsna rol oynayıb. Kənd təsərrüfatı məhsulları fasiləsiz olaraq cəbhəyə göndərilib.

Azərbaycan xalqı ön cəbhəyə isti paltarlar, corablar, əlcəklər göndərib. Azərbaycanlılar zinət əşyalarını və pul vəsaitlərini Dövlət Müdafiə Komitəsinin hesabına köçürüblər.

Döyüş meydanlarında yaralanan hərbcilərin bir qismi Azərbaycanda müalicə olunublar. Azərbaycan həkimləri və tibb işçiləri gecə-gündüz onların sağlamlası üçün çalışıb, yüz-lərlə hərbcinin həyatını xilas ediblər.

Azərbaycanlılar partizan və antifaşist müqavimət hərəkətində

Müharibə illərində qələbənin qazanılmasında azərbaycanlıların da yaxından iştirak etdiyi partizan hərəkəti müstəsna rol oynayıb. Düşmən tərəfindən yaralı olaraq əsir götürülən azərbaycanlılar imkan tapan kimi qaçaraq döyüşdükləri ölkələrin ərazisindəki yerli partizanlara qoşulub və işğalçılara arxadan zərbə vurublar. Belarus, Ukrayna, Baltik respublikalarında, Polşa, Çexiya, Slovakiya və Balkan ölkələrində partizan hərəkətlərində azərbaycanlılar qəhrəmanlıqlar göstərirlər. Məsələn, Stalin-

grad ətrafında gedən döyüşlərdə əsir düşən Mehdi Hüseynzadə Almaniyada Potsdamda hərbi məktəbi oxusa, Vermaxtın (faşist Almaniyasının silahlı qüvvələrinin rəsmi adı - M.Q.) hərbi andını içərək zabiti kimi silahını gözdirsə, 162-ci diviziyanın 314-cü alayının qərargahında əməliyyat-kəşfiyyatı və əks-kəşfiyyatla məşğul olan "1-S" bölməsində işləsə də, imkan taparaq partizanlara qoşulub, Balkan yarımadasının, keçmiş Yuqoslaviyanın işğalçılardan azad edilməsində digər azərbaycanlı partizanlarla birlikdə Yuqoslaviya partizan dəstələrində böyük şücaət göstərərək, ən çətin kəşfiyyat tapşırıqlarını yerinə yetirib. Sloveniyanın Çeroban qəsəbəsində Mehdi Hüseynzadənin qoyulmuş abidəsi bu gün and yerinə çevrilib.

Əsirlikdən qaçan azərbaycanlılar Fransada antifaşist müqavimət hərəkətində də yaxından iştirak edib, bu ölkənin işğalçılardan azad edilməsində canlarından keçiblər, qanlarını töküblər. Arxiv məlumatlarından aydın olur ki, müharibə zamanı Nimdə 150, Tuluzada 120, Çizonda 120, Albidə 200, Privasda 100, Marseldə 150 - cəmi 840 azərbaycanlı partizan Şarl de Qollun rəhbərlik etdiyi Fransa antifaşist müqavimət hərəkətində iştirak edərək döyüşlərdə şücaət göstərirlər. Əhmədiyyə Cəbrayilov və digər azərbaycanlılar onun silahdaşları olublar.

Müvəqqəti hökumətin başçısı kimi general Şarl de Qoll və onu müşayiət edən nümayəndə heyəti 1944-cü il noyabrın 27-də Bakıya gəlib. Axşam Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrında böyük Üzeyir bəy Hacıbəylinin "Koroğlu" operasına tamaşa edib. Gecə indiki Neftçilər prospektində, Qız qalası- nın yanındakı binada Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Soveti sədrinin müavini Əzizəğa Əzizbəyovun evində qalıb, Azərbaycan mətbəxinin təamlarını dadıb. Sonralar V Respublikanın prezidenti kimi 1966-cı ildə Moskvaya səfərində sovet rəhbəri L.İ.Brejnevlə görüşkən Azərbaycanı, yeməklərini xatırlayıb, azərbaycanlı partizan Əhmədiyyə Cəbrayilovla görüşmək istədiyini deyib. Və bu görüş Moskvada baş tutub.

Qələbənin 80 illiyinin qeyd edildiyi bir zamanda Fransanın düşmən işğalından qurtarılmasında azərbaycanlıların canlarını fəda etmələrini, qan tökmələrini fransız siyasətçiləri və diplomatlarının xatırlaması faydalı olardı. Fransa Hitler Almaniyasının işğalından xilas edildiyinə görə həm də Azərbaycan xalqının nümayəndələrinə minnətdar olmalıdır.

Azərbaycan SSRİ-nin dünyaya açılan tək qapısı və nəfəsliyi idi

Müharibə illərində qərbində hərbi əməliyyatlar aparıldığından SSRİ-nin beynəlxalq aləmlə hava əlaqəsi Azərbaycan vasitəsilə həyata keçirilib, Moskva-Bakı-Tehran xətti işləyib. Moskvaya gedən müttəfiq ölkələrin dövlət və hökumət başçıları, digər səviyyəli nümayəndə heyətləri Bakıdan keçərək gedib və geri dönüblər. Bununla bağlı olaraq çoxlu faktlar söyləmək olar. Məsələn, müharibənin gedişində ikinci cəbhənin açılması və digər vacib məsələlərin müzakirə ediləcəyi "böyük üçlük" - ABŞ, Böyük Britaniya və SSRİ rəhbərlərinin 1943-cü il noyabrın 28-dən dekabrın 1-dək keçirilən Tehran konfransında iştirak etmək üçün sovet rəhbəri İ.V.Stalin Bakıdan keçib gedib və qayıdıb. Onun tərcüməçisi Valentin Berejkov 1987-ci ildə nəşr edilmiş "Diplomatiya tarixinin səhifələri" kitabında Bakı haqqında maraqlı məlumat yazıb. Azərbaycanın paytaxtına gəcə gələn nümayəndə heyətini "Bakı" mehmanxanasında yerləşdiriblər. V.Berejkov müharibə başladıqdan sonra SSRİ Xarici İşlər Nazirliyinin binasının qış aylarında yaxşı qızdırılmadığını, paltoda oturub işlədiklərini, binanın hava hücumundan müdafiə məqsədləri üçün hazırlanmış zirzəmisində gecələdiklərini yazır. O, Bakıda mehmanxanada müharibə başlayandan bəri ilk dəfə yaxşı çimdiyini, vanna qəbul etdiyini, sovet nümayəndə heyətinin tərkibində Tehran konfransına ekspert kimi gedən Türkiyə tarixi üzrə mütəxəssis Anatoliy Millerlə birlikdə restoranda oturarkən menyuda yeməklərin və içkilərin bol olduğunu qeyd edir. Mehmanxana inzibətçisi ərzaq və digər yardımların Azərbaycanda çox olduğunu, lakin cəbhəyə göndərmək üçün nəqliyyatın çatışmadığını söylədikdən sonra özünün yazdığı kimi, "təmiş vicdanla" doyunca şam yeməyini yediklərini, həтта qırmızı şərab içdiklərini də yazır. Qeyd edir ki, hamı bilirdi qələbə üçün zəruri olan yanacaq ölkəni təmin etməkdən ötrü bəkilər gündüz və gecə gərgin işləyirlər, almanlar həтта Volqa çayına yaxınlaşdıqları və Qafqaz dağlarının ətəklərinə gəldikləri zaman Azərbaycan nefti fasiləsiz olaraq cəbhəyə gəldirdi.

Bakıdan Tehrana üç yol var idi: hava, dəmir yolu və avtomobil yolu. Tehrana qatarla gedənlər Naxçıvandan (bu gün açılmamasında Ermənistanın inad etdiyi Zəngəzur dəhlizindən - M.Q.) keçib gediblər.

(*Ardı var*)

Musa QASIMLI,
Milli Məclis Sədrinin müavini

416-cı Azərbaycan atıcı diviziyası Berlində Reyxstaqın binasının qarşısında (1945-ci il iyun)